

Az Anjou-kor hatalmi elitje és az elitkutatás (Bevezetés)

Regénybe kívánczó jelenet, ahogy az ifjú Anjou herceg, a magyar trónra aspiráló *Caroberto*, a későbbi I. Károly magyar király 1300 augusztusában gályáival befutva a dalmáciai Spalato kikötőjébe, a fedélzetről a partot kémleli, vajon várnak-e, és ha igen, kik várnak az érkezésére. A rakparton várakozók semmiképpen nem lehetnek sokan, az Anjouk magyarországi tábora ugyanis ekkoriban csupán néhány családra korlátozódott. II. Károly nápolyi uralkodó 1300. február 10-én kelt levele szerint unokája a Babonicók, a Kőszegiek, a Frangepánok, Csák Ugrin, Csák Máté és fivére, unokafivére, továbbá Borsa Roland, illetve Bicskei Gergely választott esztergomi érsek tanácsára indult Magyarországra – jelzésértékű, hogy az ország szívéből végül csupán Bicskei Gergely utazott le a fogadására. A hercegi gályákról kiszálló kíséretet sem alkották sokan, számukra ugyanis összesen 150 lovat vittek magukkal.¹ A Magyar Királyság előkelőinek, illetve a trónkövetelőnek és embereinek spalatói találkozása tehát meglehetősen visszafogottra sikerült, a jelenlevők is érezheték, hogy az Anjouk trónigényének beváltása még korántsem biztos. Végül mégis úgy alakult, hogy Károlynak sikerült megszereznie a magyar trónt, négy évtizedes uralkodásának mérlege pedig messze felülmúlta a család reményeit. A király által elért látványos eredmények közt ott szerepelt az országfoglaló harcaiban kiválasztódó, dinasztiaához hű bárói kar megteremtése is – ez az Anjou elit a jelen kötet főszereplője.

Az Anjou-ház magyar uralkodóinak, I. Károlynak, I. (Nagy) Lajosnak és Máriának legnevesebb báróiról a 19. századtól kezdve sorra születtek a tanulmányok,² és tetteikről viszonylagos részletességgel olvashatunk a nagy történeti összefoglaló vállalkozások kötetében is.³ A magyar középkorkutatás

1 *Csukovits Enikő: Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301–1342). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2012. 52–55.*

2 Néhány példa: *Pór Antal: Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. Századok 24. (1890) 20–43.; Uő: Tóth Lőrincz a királyi tárnokok és zászlótartók mestere (1328–1348). Századok 25. (1891) 372–373.; Uő: Opuli László herceg, Magyarország nádorispánja. Századok 43. (1909) 537–554., 642–655.; Wertner Mór: A Garaiak. Századok 31. (1897) 904–938.; *Zolnay László: Donch mester és a Balassák ősei. Turul 51. (1937) 22–39.**

3 Különösen *Pór Antal – Schönherr Gyula: Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439)*. In: *A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1895.; Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. Bp. 1936. [Reprint: 1990.]*

mindig is erős kormányzattörténeti elkötelezettségének köszönhetően számos munka készült a bárók vezetése alatti intézményekről, azok működéséről is,⁴ az intézményeket irányító elit tagjainak célzott társadalomtörténeti vizsgálatára azonban hosszú ideig nem került sor. A középkori magyarországi elit korszerű kutatása csak az 1970-es évektől kezdve vett lendületet, első sorban két kutató, Engel Pál és Fügedi Erik kitartó elkötelezettségének köszönhetően. Ők voltak azok, akik pontosan definiálták, kik tartoztak az országot irányító elitbe, milyen tisztséget kellett ehhez betölteniük, milyen származás jelenthetett belépést ebbe a körbe, és milyen előmenetelre számíthattak azok, akik bejutottak az udvarba. Vizsgálatuk kiterjedt a királyi hatalom és az elit viszonyára, annak változásaira, a várak hatalmi szerepére – a szempontokat még hosszan sorolhatnánk.⁵ Kötetünk vizsgált témájának, az Anjou-kor elitjének megismeréséért és megismertetéséért különösen Engel Pál tett sokat: ennek az elitnek a kialakulását, kormányzati tevékenységét, majd életük kerekeinek Zsigmond-kori átalakulását éppúgy Engel kutatásai alapján ismerjük, mint a kor birtokviszonyait, illetve az abban beállt alapvető változásokat.⁶ A kötetet forgatva az olvasó is meggyőződhet róla, hogy napjaink kutatói számára főként ezek a tanulmányok biztosítják azokat az alapokat, amelyek nélkülözhetetlenek a továbblépéshez. Fontosságával még közülük is kitűnik Engelnek az általa felfedezett *honor* intézményéről írt két tanulmánya,⁷ az intézmény azonosítása és leírása ugyanis egy csapásra értelmezhetővé tett

4 Például *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Bp. 1899.; *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971.; *Bertényi Iván*: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp. 1976.; *Gerics József*: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: *uo*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp. 1995.; *Kumorovitz L. Bernát*: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Bp. 1984. 293–330.

5 *Fügedi Erik*: A 15. századi arisztokrácia mobilitása. Bp. 1970.; *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 82.) Bp. 1977.; *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. (Nemzet és Emlékezet) Bp. 1986.; *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 83.) Bp. 1977.; *Engel Pál*: Vár és hatalom. Az uralom területi alapjai a középkori Magyarországon. In: *uo*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Vál., szerk. Csukovits Enikő. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) Bp. 2003. 162–197.

6 Különösen *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: *uo*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok i. m. 320–408.; *Uő*: Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon. In: *uo*. 302–319.; *Uő*: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. Bp. 1998. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 25.); *Uő*: Nagy Lajos bárói. Történelmi Szemle 28. (1985) 393–413.; *Uő*: A magyarországi birtokszerkezet átalakulása a Zsigmond-korban. Öt északkeleti megye példája. In: *uo*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok i. m. 451–471.; *Uő*: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. In: *uo*. 527–554.

7 *Engel Pál*: A honor. (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). In: *uo*: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok i. m. 73–100.; illetve *Uő*: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *uo*. 101–161.

korábban ellentmondásosnak tűnő, nehezen magyarázható jelenségeket. Engel azonban nem csak tanulmányaival tett sokat az Anjou-kor, azon belül is kiemelten az Anjou-kori elit kutatásáért, de a korszak archontológiájának összeállításával, genealógiai tábláinak közreadásával a kutatásokhoz szükséges alapismereteket is közkinccsé tette.⁸

A korszak kutatása hosszú ideig főként az ország határain belül folyt. Vitathatatlan tény, hogy az elszigeteltségben fontos szerepe volt a szocialista rendszerből fakadó korlátoknak, ugyanakkor nem hallgatható el, hogy a dinasztia által egykor uralt területek Anjou-kori történetét az 1990-es évekig másutt is jórészt külön, az egyes nemzeti történetírások keretein belül kutatták. Az áttörést, a nemzeti történetírások közti együttműködést megalapozó kapcsolatfelvételt az 1995-ben Rómában, illetve Nápolyban megrendezett, az Anjou-államok és intézményeik működését vizsgáló nemzetközi konferencia jelentette.⁹ Az 1990-es évektől kezdve az Anjou-országok történetével foglalkozó kutatók részvételével további konferenciákra is sor került, amelyeknek köszönhetően az elmúlt évtizedekben – elsősorban az Anjou-ház nápolyi és provence-i uralmáról – rendkívül gazdag, témánkat is érintő szakirodalom született, köztük több klasszikussá vált tematikus konferenciakötet, az Anjou-tartományok nemességéről, kultúrájáról, az Anjou-országok bírói gyakorlatáról, diplomáciájáról.¹⁰ 2014-ben újabb előrelépés történt: létrejött egy nemzetközi – francia, olasz, magyar, kanadai együttműködésre épülő – kutatócsoport, amely feladatául tűzte ki, hogy kilépve a történetírás hagyományos nemzeti keretei közül, az egykor az Anjou-ház által uralt valamennyi országra és tartományra folytasson egységes szempontú forrásfeltárást és -feldolgozást.¹¹ A csoport arra vállalkozott, hogy feltárja és feldolgozza az Anjouk tisztségviselőinek származását, országhatárokon átívelő kapcsolatrendszerét, az álta-

8 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája (1301–1437) I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.) Bp. 1996.; Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Arcanum DVD könyvtár IV. (Családtörténet, heraldika, honismeret.) [Elektronikus dokumentum.] H. n. 2003.

9 A konferencia ma már alapműnek számító kötete az École Française de Rome gondozásában 1998-ban jelent meg: L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle. (Collection de l'École Française de Rome 245.) Rome 1998.

10 La noblesse dans les territoires angevins à la fin du moyen âge. (Collection de l'École Française de Rome 275.) Rome 2000.; Formation intellectuelle et culture du clergé dans les territoires angevins. (Milieu du XIIIe–fin du XVe siècles). (Collection de l'École Française de Rome 349.) Rome 2005.; La justice temporelle dans les territoires angevins aux XIIIe et XIVe siècles. Théories et pratiques. (Collection de l'École Française de Rome 354.) Rome 2005.; La diplomatie des États angevins aux XIIIe et XIVe siècles, sous la direction de Zoltán Kordé et István Petrovics. Roma–Szeged 2010.

11 ANR EUROPANGE, Les processus de rassemblements politiques: l'exemple de l'Europe angevine (XIIIe–XVe siècle) / Processes of political community formation: the example of Angevin Europe (13th–15th centuries). A program honlapja: Études angevines / Anjou-kutatások: <https://angevine-europe.huma-num.fr/ea/fr>.

luk betöltött tisztségek körét, valamint az egyes országok, tartományok közt e téren megnyilvánuló eltéréseket.¹²

Ma az elődök munkájának, a nemzetközi kapcsolatoknak, valamint a források korábban soha nem látott sokaságának köszönhetően – amit a világháló tett elérhetővé – a lehetőségeink jócskán meghaladják mindazt, ami a korszak korábbi kutatóinak valaha is rendelkezésére állt. A továbblépéshez azonban mindenekelőtt számba kell venni az ismereteinket. A kötet szerzői erre az áttekintésre, jelenlegi tudásunk összegzésére és újragondolására vállalkoztak. A kötet első blokkjában két olasz és egy francia történész kifejezetten a magyar olvasók számára foglalta össze a legfontosabb ismereteket arról, milyen volt az Anjou-uralom alatti Szicíliai (Nápolyi) Királyság, az itáliai városállamok, illetve Provence és Forcalquier vezető társadalmi rétegeinek összetétele, és mit jelentett számukra a dinasztia fennhatósága. A második tartalmi egység a magyarországi elit életében bekövetkező nagyobb váltásokat, változásokat tekinti át négy tanulmányon keresztül. Az első tanulmány az Anjou-ház megjelenését megelőző hosszú időszak, az Árpád-ház uralkodásának három évszázada alatti hatalmi elit életével, pályafutásuk jellemzőivel, szabályszerűségeivel ismerteti meg az olvasót. A második tanulmány tárgya I. Károly berendezkedése, a régi és új elit közti fegyverrel elért váltás és annak kormányzati következményei; a harmadik tanulmány az Anjou elit második-harmadik generációjának életében bekövetkező, a negyedik pedig a korszak egyházi elitjének helyzetét érintő változásokat tekinti át. A harmadik nagyobb egység célja, hogy a magyarországi Anjou elit életének, mindennapjainak minél teljesebb áttekintését adjuk. Az itt olvasható tanulmányok megismertetnek azokkal a tevékenységekkel – tisztségviselés, hadakozás, diplomáciai feladatok –, amelyek az elit tagjainak mindennapos elfoglaltságait adták, bepillantást engednek otthonaikba, legyen az vidéki vár vagy udvarhoz közeli visegrádi ház, felvillantják műveltségük számba vehető elemeit, reprezentációjuk legfontosabb kellékeit.

De milyen is volt ez a magyarországi Anjou elit? Milyen képet alakíthattunk ki tagjairól a rendelkezésünkre álló ismeretek alapján? Erről beszéljenek

12 A csoport eddig megjelent kötetei: *Les grands officiers dans les territoires angevins – I grandi ufficiali nei territori angevini*. Études réunies par Riccardo Rao. (Collection de l'École française de Rome 518.) Rome 2016. (<https://books.openedition.org/efr/3015>); *Périphéries financières angevines. Institutions et pratiques de l'administration de territoires composites (XIIIe–XVe siècle) – Periferie finanziarie angevine. Istituzioni e pratiche di governo su territori compositi (sec. XIII–XV)*, études réunies par Serena Morelli. (Collection de l'École française de Rome 518/2.) Rome 2017. (<http://books.openedition.org/efr/3535>); *Formations et cultures des officiers et de l'entourage des princes dans les territoires angevins (milieu XIIIe–fin XVe siècle) / Percorsi di formazione e culture degli ufficiali e dell'entourage dei principi nei territori angevini (metà XIII–fine XV secolo)*. Études réunies par Isabelle Mathieu et Jean-Michel Matz. (Collection de l'École française de Rome 518/3.) Rome 2019. (<https://books.openedition.org/efr/3989>); *Les officiers et la chose publique dans les territoires angevins (XIIIe–XVe siècle): vers une culture politique? – Gli ufficiali e la cosa pubblica nei territori angevini (XIII–XV secolo): verso una cultura politica?* Études réunies par Thierry Pécourt. (Collection de l'École française de Rome 518/4.) Roma 2020. (<https://books.openedition.org/efr/6423>).

maguk az itt sorakozó tanulmányok, előjáróban csupán egyetlen jelenségre szeretném ráirányítani a figyelmet, jelesül arra a markáns különbségre, ahogy a nápolyi, illetve a magyar Anjou-ág viszonyult az uralma alá került országok betölthető tisztségeihez és a feladatokat ellátó tisztségviselőkhöz. Az Anjou-ház dinasztiaalapítója, a Nápolyban az 1260-as évektől berendezkedő I. Károly király a hódításában részt vevő francia és provençe-i lovagjait új királyságában országos tisztségekbe emelte, s embereit később is előszeretettel mozgatta az uralma alá tartozó országok és tartományok között. Mindennapos jelenségnek számított, hogy egy-egy Anjou tisztviselő pályafutása során a dinasztia uralta csaknem valamennyi területen megfordult.¹³ Ezzel a lehetőséggel a dinasztia magyar ágának tagjai soha nem éltek. A magyarországi dinasztiaalapító, I. Károly – mint láthattuk – kisszámú kísérettel fogott az ország megszerzéséhez, és Magyarországra később sem érkeztek tömegével pozícióra vágyó nápolyi, illetve francia lovagok. Amikor fia, Lajos magyar király fegyverrel birtokba vette ősei nápolyi trónját, vagy amikor anyai nagybátyja halála után Lengyelország királyává koronázták, hasonlóképpen nem kívánta magyar előkelőit sem külföldi tisztségekbe helyezni. A magyar bárók csak Magyarországon töltöttek be bárói tisztségeket, mindenhol máshol csak katonai, esetleg kormányzói jellegű feladatokat kaptak. A magyarországi bárói karban is alig akadt külföldi jövevény, Lajos nápolyi, krakkói, illetve visegrádi-budai udvara között hiányzott az átjárás. Eltérően tehát attól, amit a dinasztia nápolyi ágánál tapasztalhatunk, Magyarországon az Anjou-ház uralkodása alatt mindvégig egy hazai eredetű kör határozta meg a kormányzat arculatát; ugyanakkor ez a kör minden korábbi magyar elitnél többet látott, tapasztalt az ország határain túli világból.

Kötetünk a 2013-ban Rómában megjelent *L'Ungheria angioina* című tanulmánykötethez hasonlóan az időszak korszakhatárain belül egy kiválasztott témakört vizsgál,¹⁴ az adott témának azonban igyekszik – mintegy monográfiaszerűen – teljes körű feldolgozását adni. A tanulmányok zöme a kötet számára, felkérésre készült, régebbi munka pedig csupán egy került a tanulmányok közé, Engel Pál *Birtokosztály és család képződés* című írása; a birtokviszonyok taglalása azonban értelemszerűen nem maradhatott ki egy ilyen tárgyú összeállításból, így esett végül a választásom erre a tanulmányra.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akiknek önzetlen munkája nélkül ez a kötet nem jöhetett volna létre: a szerzőknek, akik azonnal igent mondtak a felkérésre, a három külföldi tanulmány fordítóinak és korrektorainak, valamint a szöveg gondozásáért a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete tudományos információs téma-csoportjának.

13 A tisztségviselők tartományokon átívelő mozgásáról magyarul, további irodalommal: *Csukovits Enikő: Az „idegen” Anjou-ház. Történelmi Szemle* 60. (2018) 565–574.

14 *L'Ungheria angioina*. A cura di Enikő Csukovits. Roma 2013. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia 3.)